

NAMŲ ŪKIŲ VARTOJIMO EKONOMIKOS AUGIMO IR NUOSMUKIO SĄLYGOMIS STATISTINIS TYRIMAS

Doc dr. Ona Moliėnė
Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto
Kiekybinių metodų ir modeliavimo katedra
Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius
Tel. (8 5) 236 6277
El. p. ona.moliene@ef.vu.lt

Doc. dr. Algimantas Misiūnas
Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto
Kiekybinių metodų ir modeliavimo katedra
Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius
Tel. (8 5) 236 6277
El. p. algis.misiunas@ef.vu.lt

Straipsnyje pateikiami Lietuvos namų ūkių vartojimo išlaidų, dinamikos, diferenciacijos ir koncentracijos bei struktūrinių skirtumų vertinimai. Remiantis Statistikos departamento 2005–2008 m. namų ūkių biudžetų tyrimų duomenimis, naudojant tradicinius ir autorių siūlomus rodiklius bei metodus atlikta lyginamoji vartojimo išlaidų statistinė analizė pagal gyvenamąją vietą ir kraštinius decilius. 2009 m. padėčiai vertinti buvo jau kitos informacinės galimybės. Skaičiavimų rezultatai gali pasitarnauti analizuojant skurdo bei socialinės nelygybės mažinimo politikos veiksmingumą.

IVADAS

Svarbi vieta gausiame informacijos apie ekonominę-socialinę raidą sraute, įvairiomis formomis ir būdais pateikiamame Statistikos departamento duomenų bazėje, tenka šalyje atsitiktinių imčių metodu vykdomiems namų ūkių biudžetų tyrimams (NŪBT), kurie yra svarbus duomenų apie namų ūkių disponuojamąsias pajamas ir vartojimą, skurdą ir jo paplitimą šaltinis, suteikiantis galimybę atskleisti vartojimo ypatumus ir jų raidą, įvertinti visuomenės susisluoksniamą ir numatyti socialinės apsaugos prioritetus bei taikomų priemonių veiksmingumą.

Straipsnio tyrimo objektas – namų ūkių pagal gyvenamąją vietą vartojimo išlaidų lygis ir struktūra kraštinėse – neturtingųjų ir turtingųjų – decilinėse grupėse 2005–2008 m. (grupavimai pagal kitus požymius dėl ribotos straipsnio apimties nebus nagrinėjami). Labai įdomi ir aktuali būtų 2009 m. duomenų analizė, nes 2008-ieji tebuvo ekonomikos nuosmukio pradžia, jo pasekmės gyventojų vartojimo lygiui ir diferenciacijai buvo labiau juntamos 2009 m., tačiau tais metais namų ūkių biudžetų tyrimai nebuvo atliekami.

Tyrimo tikslas – atspindėti socialinį visuomenės susiskaidymą ir jo pokyčius visoje šalyje, mieste ir kaime, tam panaudojant ne tik tradicinius, bet ir netradicinius vartojimo išlaidų lygio diferenciacijos ir kon-

centracijos, dinamikos bei struktūrinių skirtumų vertinimo rodiklius.

Vartojimo išlaidų analizė nurodytais aspektais atlikta remiantis Statistikos departamento NŪBT 2005–2008 m. duomenimis, panaudojant identifikacijos, antrinio grupavimo, apibendrinamųjų rodiklių (santykinų dydžių, pozicinių vidurkių), indeksų metodus bei Lorencio ir Gini metodologiją.

NAMŲ ŪKIŲ TYRIMAI – PAGRINDINIS VARTOJIMO DUOMENŲ ŠALTINIS

Atliekant namų ūkių tyrimus Lietuvoje sukaupta didelė patirtis, tačiau dar perėjimo į rinkos ekonomiką pradžioje iškilę būtynė tobulinti makroekonominių rodiklių skaičiavimą, įvertinti gyvenimo lygio skirtumus pagal gyvenamąją vietą, socialines grupes ir t. t. Dėl šios priežasties 1992 m. Statistikos departamentas pradėjo tirti namų ūkių biudžetus (šeima ir namų ūkis – ne tapačios sąvokos) pagal naują programą ir metodiką. Tačiau 1994 m. Pasaulio banko ekspertai, susipažinę su Statistikos departamento atliekamu namų ūkių pajamų ir išlaidų tyrimu, pareiškė kritinių pastabų, nes parengta statistinė informacija ribotai galėjo būti panaudota skurdo analizei ir socialiniams-ekonominiams skirtumams vertinti. Dėl to Statistikos departamento specialistai, padedami Pasaulio banko ekspertų ir laikydamiesi tuo metu galiojusio Eurostato rekomendacijų, parengė naują tokio tyrimo programą, pagal kurią atsitiktinių imčių metodu šis tyrimas atliekamas nuo 1996 m. Siekiant padidinti įverčių – ypač nereguliarių pajamų ir išlaidų – tikslumą, 2003 m. NŪBT metodika dar kartą buvo patobulinta (atlikti imties plano, pajamų ir išlaidų apskaitos pakeitimai), laikantis šalyje ir tarptautinėje praktikoje taikomų klasifikacijų ir atsižvelgiant į naujausias Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostato) rekomendacijas. Atkreiptinas dėmesys, kad dėl išlaidų registravimo dienoraščio pakeitimų vidutinių vartojimo išlaidų laiko eilutė palyginama tik nuo 2003 m.

Namų ūkių imčiai formuoti naudojamas Lietuvos Respublikos gyventojų registras, taikant sluoksninę imtį su paprastąja atsitiktine ir dviejų pakopų lizdine imtimi sluoksniuose. Atskirus sluoksnius sudaro apskričių didieji, vidutiniai ir mažieji miestai bei kiekvienos apskrities kaimo vietovės. Iš kiekvieno sluoksnio formuojama namų ūkių imtis. Per metus tyrime mėnesio rotacijos principu dalyvauja daugiau kaip 7 tūkst. namų ūkių, iš kurių reikiama informacija gaunama dviem būdais – apklausos ir saviskaitos, t. y. klausėjams atliekant apklausas ir patiems respondentams registruojant savo išlaidas dienoraščiuose.

NŪBT tikslas yra surinkti informaciją apie namų ūkio pajamų ir išlaidų lygį, vartojimą, būsto sąlygas įvairiose namų ūkių grupėse, teikti informaciją apie vartojimo išlaidų struktūrą, reikalingą vartotojų kainų indeksui (VKI) ir makroekonominiams rodikliams skaičiuoti, suteikti pagrindinę informaciją minimalaus gyvenimo lygio (MGL) ir kitoms moksliskai pagrįstoms socialinėms normoms nustatyti.

Be to, NŪBT leidžia įvertinti namų ūkio vartojimo išlaidų lygį ir struktūrą įvairiose namų ūkių grupėse pagal respondentų gyvenamąją vietą, namų ūkio dydį, tipą, vaikų skaičių, namų ūkio galvos socialinę-ekonominę grupę, amžių, išsilavinimą. Informacija apie vartojimo išlaidų lygį bei struktūrą miesto ir kaimo namų ūkių decilinėse grupėse yra ypač vertinga, nes ji suteikia galimybę atskleisti vartojimo skirtumus skirtinguose gyventojų sluoksniuose. Tyrimai šioje plotmėje buvo atliekami ir ankstesniais metais (Molienė, 2000).

MIESTO IR KAIMO NAMŲ ŪKIŲ VARTOJIMO IŠLAIDŲ LYGIO IR JO DIFERENCIACIJOS SKIRTUMAI

Tiriant visuomenės susisluoksniavimą ypač svarbu žinoti vartojimo išlaidų lygio skirtumus decilinė-

se grupėse pagal namų ūkių gyvenamąją vietą skirtingais laikotarpiais. Palyginus vartojimo išlaidas (žr. 1 lent.), tenkančias vienam namų ūkio nariui per mėnesį (vartojimo išlaidų lygį), decilinėse grupėse gyvenamosios vietos ir laiko atžvilgiu, galima įžvelgti šiuos bendrus dėsningumus:

- tipiškas, t. y. artimas visos šalies vartojimo išlaidų vidurkiui, vartojimo išlaidų lygis visais nagrinėjamais metais būdingas VII-ajam tiriamųjų dešimtadaliui;
- didžiausias tiriamuoju laikotarpiu vartojimo išlaidų lygis visoje šalyje, mieste ir kaime buvo 2008 m.;
- visais nagrinėjamais metais vartojimo išlaidų lygis buvo didesnis mieste negu kaime;
- dideli vidutinio vartojimo išlaidų lygio ir jo dinamikos skirtumai tarp turtingųjų (10-osios) ir neturtingųjų (1-osios) decilinių grupių.

Vidutinis mėnesinis vartojimo išlaidų lygis tiriamuoju 2005–2008 m. laikotarpiu (žr. 1 lent.), t. y. per trejus metus, visoje šalyje padidėjo 215,8 lito, arba 37,3 proc., mieste – 202,9 lito, arba 31,5 proc., kaime – 240,1 lito, arba 53,8 proc. Vidutinis metinis šio rodiklio pokyčio tempas taip pat buvo didesnis kaime (15,4 proc.) nei mieste (9,6 proc.). Tokiam skirtumui įtakos turėjo ES struktūrinių fondų parama šalies žemės ūkiui. Vartojimo išlaidų lygis kaime 2008 m., palyginti su 2007 m., padidėjo daugiau kaip penktadaliu, o mieste – tik 1,2 proc. Didžiausias nagrinėjamo rodiklio santykinis pokytis mieste pasiektas 2007 m. (17,8 proc.), palyginti su 2006 m., o kaime – 2008 m. (20,3 proc.), palyginti su 2007 m. Kaip tiriamuoju 2005–2008 m. laikotarpiu kito vidutinis mėnesinis vartojimo išlaidų lygis konkrečiose decilinėse grupėse mieste ir kaime taip pat matyti iš 1 lentelės.

Vartojimo išlaidų decilinėse grupėse analizė ypač svarbi lyginant kraštinių decilinių grupių vidutinio vartojimo išlaidų lygius (žr. 2 lent.).

1 lentelė. Vidutinis vartojimo išlaidų lygis ir indeksai pagal gyvenamąją vietą decilinėse grupėse 2005–2008 m.

Vartojimo išlaidų lygis	Decilinės grupės										Vidutinis
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Mieste ir kaime											
2005	177,6	264,7	326,4	383,7	442,8	510,6	591,6	705,4	887,1	1491,4	578,1
2006	197,1	293,0	362,2	426,3	490,6	565,1	656,9	784,2	993,2	1746,6	651,5
2007	219,3	331,9	409,8	484,1	565,7	653,6	755,4	903,5	1131,1	2031,1	748,8
2008	249,2	371,2	457,0	538,5	623,6	712,6	821,6	969,0	1201,6	1994,2	793,9
$I_{2006/2005}$	111,0	110,7	111,0	111,1	110,8	110,7	111,0	111,2	112,0	117,1	112,7
$I_{2007/2006}$	112,3	113,3	113,1	113,6	115,3	115,7	115,0	115,2	113,9	116,3	114,9
$I_{2008/2007}$	113,6	111,8	111,5	111,2	110,2	109,0	108,8	107,2	106,2	98,2	106,0
$I_{2008/2005}$	140,3	140,2	140,0	140,3	140,8	139,6	138,9	137,4	135,5	133,7	137,3
$\bar{k}_{2005-2008}$	1,120	1,119	1,119	1,120	1,121	1,118	1,116	1,112	1,106	1,102	1,112

Vartojimo išlaidų lygis	Decilinės grupės										Vidutinis
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Mieste											
2005	216,7	313,2	377,0	433,4	499,2	567,5	658,4	778,1	973,4	1624,5	644,3
2006	237,4	341,7	409,7	473,2	537,6	619,0	712,4	851,4	1074,1	1856,0	711,1
2007	271,0	387,7	473,8	557,1	638,3	722,4	839,2	992,7	1231,7	2260,7	837,5
2008	277,6	413,7	501,1	586,5	669,8	758,7	874,9	1035,2	1271,4	2081,8	847,2
$I_{2006/2005}$	109,6	109,1	108,7	109,2	107,7	109,1	108,2	109,4	104,6	114,3	110,4
$I_{2007/2006}$	114,2	113,5	115,6	117,7	118,7	116,7	117,8	116,6	114,7	121,8	117,8
$I_{2008/2007}$	102,4	106,7	105,8	105,3	104,9	105,0	104,3	104,3	103,2	92,1	101,2
$I_{2008/2005}$	128,1	132,1	132,9	135,3	134,2	133,7	132,9	133,0	130,6	128,2	131,5
$\bar{k}_{2005-2008}$	1,086	1,097	1,099	1,106	1,103	1,102	1,099	1,100	1,093	1,086	1,096
Kaime											
2005	141,2	209,2	256,8	298,8	342,5	398,7	463,7	545,7	679,6	1126,3	446,3
2006	159,0	232,1	284,5	340,1	394,7	459,9	539,5	641,1	814,1	1456,9	532,5
2007	171,7	257,4	321,7	383,3	435,2	502,2	585,6	702,8	880,2	1466,3	570,5
2008	215,3	318,2	382,9	452,4	530,2	610,5	712,3	838,5	1027,7	1775,1	686,4
$I_{2006/2005}$	112,6	110,9	110,8	113,8	115,2	115,3	116,3	117,5	119,8	129,4	119,3
$I_{2007/2006}$	108,0	110,9	113,1	112,7	110,3	109,2	108,5	109,6	108,1	100,6	107,1
$I_{2008/2007}$	125,4	123,6	119,0	118,0	121,8	121,6	121,6	119,3	116,8	121,1	120,3
$I_{2008/2005}$	152,5	152,1	149,1	151,4	154,8	153,1	153,6	153,7	151,2	157,6	153,8
$\bar{k}_{2005-2008}$	1,151	1,150	1,142	1,148	1,157	1,153	1,154	1,154	1,148	1,164	1,154

Šaltinis: lentelė sudaryta ir indeksai apskaičiuoti remiantis Statistikos departamento duomenų bazės duomenimis, <http://db1.stat.gov.lt/statbank>.

2 lentelė. Kraštinių decilinių grupių vidutinio vartojimo išlaidų lygio ir bendrojo vidurkio santykis pagal gyvenamąją vietą 2005–2008 m.*

	2005	2006	2007	2008
10-osios ir 1-osios decilinės grupės vartojimo išlaidų lygio santykis (x_{10} / x_1)				
Mieste ir kaime	8,4	8,9	9,3	8,0
Mieste	7,5	7,8	8,3	7,5
Kaime	8,	9,2	8,5	8,2
Bendrojo vidutinio ir 1-osios decilinės grupės vartojimo išlaidų lygio santykis (\bar{x} / x_1)				
Mieste ir kaime	3,3	3,3	3,4	3,2
Mieste	3,0	3,0	3,1	3,1
Kaime	3,2	3,3	3,3	3,
10-osios decilinės grupės ir bendrojo vidutinio vartojimo išlaidų lygio santykis (x_{10} / \bar{x})				
Mieste ir kaime	2,6	2,7	2,7	2,5
Mieste	2,5	2,6	2,7	2,5
Kaime	2,5	2,7	2,6	2,6

* Apskaičiuota remiantis 1 lentelės duomenimis.

Didžiausias 10-osios ir 1-osios decilinių grupių vartojimo išlaidų lygio skirtumas šalyje buvo 2007 m. (9,3 karto), o kaime – 2006 m. Tuo tarpu 2008 m. jau stebimas nelygybės sumažėjimas, įvykęs daugiau miesto gyventojų vartojimo išlaidų atžvilgiu. Tai buvo galima matyti iš 1 lentelėje pateikiamų duomenų, kurie rodo 10-osios decilinės grupės vartojimo išlaidas sumažėjus.

Apibendrinančią vartojimo išlaidų lygio charakteristiką pagal namų ūkių gyvenamąją vietą skirtingais metais rodo skaičiavimų rezultatai, pateikti 3 lentelėje. Tradiciniai ir paprasčiausi statistiniai rodikliai – aritmetinis vidurkis, moda ir mediana – naudojami išlaidų pasiskirstymo asimetrijai vertinti (Martišius, Kėdaitis, 2003). Analizėje dažnai naudojamas aritmetinis vidurkis, niveliuojantis dideles ir mažas vartojimo išlaidų reikšmes ir taip atspindintis nagrinėjamai visumai būdingą jų dydį. Vidutinis vartojimo išlaidų lygis tampa tarsi kartele, kurios apačioje išsidėsto už vidurkį mažesnės reikšmės, vadinamos regresinėmis, o viršuje – didesnės, vadinamos progresinėmis, kurias atitinkamai galima apibendrinti regresiniu ir progresiniu vidurkiais. Atlikus 2005 ir 2008 m. NŪBT rezultatų antrinę grupavimą nustatyta, jog regresinės ir progresinės vartojimo išlaidų reikšmės atitinkamai buvo būdingos 63,3 ir 36,7 proc. tiriamųjų 2005 m. ir 62,5 ir 37,5 proc. 2008 m. Tai rodo tik nežymų vartotojo statuso pakilimą.

Svarbios vartojimo išlaidų pasiskirstymo charakteristikos yra moda, parodanti dažniausiai pasitaikantis namų ūkių nario išlaidų reikšmės, ir mediana – vidurinioji tokio pasiskirstymo reikšmė, dalijanti ūgio eilutę į dvi lygias dalis. Kuo moda artimesnė vidurkiui, tuo pagal vartojimo išlaidų lygį tiriama namų ūkių visuma yra labiau vienušė. Pagal empirinius NŪBT duomenis (žr. 3 lent.) pastebimas žymus vartojimo išlaidų modos atotrūkis nuo aritmetinio vidurkio. 2006 m. šis atotrūkis buvo didesnis mieste, 2008 m. – kaime.

Jei moda yra mažesnė už medianą ir vidurkį ($Mo < Md < Xa$), tai reiškia, kad daugumos namų ūkių išlaidos yra mažesnės nei vidutinės ir tokia populiacija pasižymi neigiama diferenciacija bei dideliu mažą išlaidų lygį turinčių gyventojų skaičiumi. Jei moda yra didesnė už medianą ir vidurkį ($Mo > Md > Xa$), tai reiškia, kad daugumos namų ūkių išlaidos yra didesnės nei vidutinės ir tokia populiacija pasižymi teigiama diferenciacija bei dideliu aukštą išlaidų lygį turinčių gyventojų skaičiumi. Akivaizdu, kad Lietuvai, kaip ir daugeliui neturtingesnių šalių, yra būdingas pirmas atvejis. Vienas iš minėtų rodiklių – mediana – pastaruoju metu plačiai naudojamas nustatant santykinę skurdo ribą daugelyje Europos Sąjungos šalių. Dažniausiai tai yra 0,6 Md (arba 60 proc. medianinio lygio disponuojamųjų pajamų, skaičiuojant vienam sąlyginiam ekvivalentiniam asmeniui).

3 lentelė. Namų ūkio narių pasiskirstymo pagal vartojimo išlaidų lygį padėties charakteristikos Lietuvoje 2005–2008 m.*

	Aritmetinis vidurkis	Mediana	Moda	Asimetrijos koeficientas
Mieste ir kaime				
2005	578,1	479,1	362,2	2,2
2006	651,5	528,5	409,6	2,0
2007	748,8	612,7	438,0	2,3
2008	793,9	669,5	477,2	2,5
Mieste				
2005	644,3	536,7	400,5	2,3
2006	711,1	580,3	442,3	2,1
2007	837,5	679,0	630,2	1,3
2008	847,2	825,2	641,0	9,4
Didžiuosiuose miestuose				
2005	709,9	592,1	475,5	2,0
2006	783,3	639,5	478,3	2,1
2007	902,7	723,0	639,3	1,5
2008	931,2	701,3	637,3	1,2
Kaime				
2005	446,3	374,0	281,7	2,3
2006	532,5	429,2	308,0	2,2
2007	570,5	470,4	395,5	1,7
2008	686,4	507,4	382,2	1,7

* Apskaičiuota remiantis 1 lentelės duomenimis.

Nemažiau aktualus minėtų statistinių dydžių pagrindu apskaičiuojamas vartojimo išlaidų lygio asimetrijos koeficientas: $As = (\bar{X}a - Mo) / (\bar{X}a - Md)$. Statistikos teorijoje teigiama, kad asimetrija yra reikšminga, jeigu šis koeficientas viršija 3.

Iš 3 lentelės duomenų matyti, kad asimetrijos koeficientas didžiausią reikšmę turėjo visų miestų grupėje 2008 m., o žemiausią – didžiųjų miestų grupėje. Tai nesunkiai paaiškinama įvertinus nedarbo lygį po krizės. Didžiuosiuose miestuose 2008 m. nedarbo lygis taip sparčiai dar neaugo ir pajamų gavimo galimybės buvo palyginti didesnės. Mažesniuose miesteliuose krizės pasekmės buvo gerokai skaudesnės – daug darbingo amžiaus žmonių tapo bedarbiais, o jų vartojimo išlaidos pastebimai sumažėjo. Kaimo vietovėse krizės poveikis buvo švelnesnis ir kaimo gyventojai netgi padidino vartojimo išlaidas. Prie to prisidėjo įvairios kaimo rėmimo programos bei išmokos iš ES fondų. Tačiau tai buvo dar 2008 m., t. y. krizės pradžioje. Tikėtina, kad 2009 m. vartojimo pokyčiai buvo didesni.

Kitą apibendrinančią nevienodo namų ūkių narių pasiskirstymo pagal vartojimo išlaidų lygį charakteristiką duoda daugelio šalių praktikoje taikomas Gini koncentracijos lygio koeficientas bei papildomas Lorenco koncentracijos koeficientas. Šie koeficientai taip pat apskaičiuoti (žr. 4 lent.) remiantis empiriniais namų ūkių tyrimo duomenimis.

4 lentelė. Namų ūkio narių vartojimo išlaidų decilinėse grupėse koncentracijos rodikliai pagal gyvenamąją vietą 2005–2008 m.*

Koncentracijos rodikliai	2005	2006	2007	2008
▪ GINI				
Mieste ir kaime	0,324	0,333	0,338	0,314
Mieste	0,310	0,320	0,327	0,305
Kaime	0,316	0,341	0,326	0,324
▪ LORENCO				
Mieste ir kaime	0,235	0,241	0,244	0,227
Mieste	0,226	0,232	0,236	0,221
Kaime	0,230	0,248	0,237	0,235

* Apskaičiuota remiantis 1 lentelės duomenimis pagal tokias formules:

$$G = 1,1 - 0,2 \sum_{i=1}^{10} \varphi'_i; \quad L = \frac{\sum_{i=1}^{10} |f_i - \varphi_i|}{2 \cdot 100};$$

kur:

φ' – vartojimo išlaidų pagal decilines grupes kaupiamoji dalis.

f_i ir φ_i – atitinkamai tiriamųjų namų ūkio narių ir jų vartojimo išlaidų pagal decilines grupes lyginamoji dalis.

Abu koncentracijos rodikliai gali įgyti reikšmes intervale nuo 0 iki 1, tačiau skaičiuojant pagal tuos pačius duomenis Lorencio koncentracijos koeficientas visada mažesnis už Gini. Iš 4 lentelės duomenų galima pastebėti vienodą abiejų koncentracijos rodiklių ypatybę, kad didesnė vartojimo išlaidų koncentracija buvo kaime negu mieste. Abu koeficientai rodo vartojimo išlaidų koncentracijos didėjimą mieste pirmaisiais trejais analizuojamais metais (kaime tik 2005–2006 m.), bet 2008 m. abu koncentracijos koeficientai labiau sumažėjo miesto namų ūkių negu kaimo namų ūkių atžvilgiu. Šį faktą iš dalies patvirtina visų vartojimo išlaidų dalis, tenkanti kraštinių decilių grupėms (žr. 5 lent.).

5 lentelė. Visų vartojimo išlaidų dalis, tenkanti neturtingųjų ir turtingųjų dešimtadaliui pagal gyvenamąją vietą 2005–2008 m., procentais *

	2005		2006		2007		2008	
	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.
Miestas ir kaimas	3,1	25,8	3,0	26,8	2,9	27,1	3,1	25,1
Miestas	3,4	25,2	3,3	26,1	3,2	27,0	3,3	24,6
Kaimas	3,2	25,2	3,0	27,4	3,0	25,7	3,1	25,9

* Apskaičiuota remiantis 1 lentelės duomenimis.

Iš tikrųjų, 2008 m. turtingųjų dešimtadaliui mieste teko 24,6, kaime – 25,9 proc. visų vartojimo išlaidų, o neturtingųjų dešimtadaliui – atitinkamai tik 3,3 ir 3,1 proc. šių išlaidų. Nors palyginti su 2005 m. vartojimo išlaidų dalis, tenkanti neturtingųjų dešimtadaliui, ir mieste, ir kaime sumažėjo vienodai – tik

0,1 procentinio punkto, tuo tarpu dešimtadaliui kaimo turtingųjų – iš esmės stambiesiems ūkininkams – ji padidėjo 0,7 proc. punkto.

VARTOJIMO IŠLAIDŲ STRUKTŪRINIAI SKIRTUMAI

Dar vienas svarbus vartojimo statistinės analizės aspektas – vartojimo išlaidų struktūrinių skirtumų nustatymas. Vertinant visuomenės turtinį susisluosniavimą, svarbu žinoti vartojimo išlaidų skirtumus ir jų pokytį dešimtadalio nevienodo statuso vartotojų – turtingųjų ir neturtingųjų – namų ūkiuose (žr. 6 lent.).

Svarbus gyvenimo lygio rodiklis yra lyginamoji namų ūkių išlaidų maistui dalis pagal gyvenamąją vietą ir kraštinius decilius. Žemiau pateiktos lentelės duomenys patvirtina žinomą Engelio dėsnį: kuo turtingesnis namų ūkis, tuo mažesnė jo vartojimo išlaidų dalis skiriama maistui. Miesto namų ūkiai iš principo yra turtingesni nei kaimo ir jų išlaidos maistui sudaro mažesnę lyginamąją dalį. Tačiau lyginant 2005 ir 2008 m. duomenis, galima pastebėti, kad vartojimo išlaidų atžvilgiu padidėjo turtingesnių miesto namų ūkių išlaidų maistui dalis, kas nebuvo būdinga kaimo namų ūkiams. Tokios tendencijos dar nebuvo 2007 m., išsiskyrusiais vartojimo bumo. Tai dar kartą patvirtina anksčiau pastebėtą faktą, kad ekonomikos nuosmukio pradžia 2008 m. didesnę įtaką turėjo miesto namų ūkiams.

Taip pat pastebimas kaimo namų ūkių vartojimo išlaidų alkoholiniams gėrimams, drabužiams ir avalynei, būsto eksploatacijai ir būsto apstatymo reikmenims augimas.

6 lentelė. Namų ūkių vartojimo išlaidų struktūra 2005 ir 2008 m., procentais

	2005						2008					
	Iš viso		Mieste		Kaime		Iš viso		Mieste		Kaime	
	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.	1 gr.	10 gr.
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	58,3	19,5	48,8	17,9	63,9	26,9	55,2	21,8	9,6	20,4	61,2	26,2
Alkoholiniai gėrimai	2,4	2,6	1,9	2,5	2,2	2,3	2,1	2,4	1,9	2,3	2,4	2,7
Tabako gaminiai	2,9	0,8	2,3	0,8	3,6	0,7	2,0	0,9	1,3	0,9	3,2	1,1
Drabužiai ir avalynė	4,1	10,7	4,8	11,2	4,2	8,8	4,2	10,7	3,4	11,5	4,4	8,9
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kuras	11,3	10,2	16,5	10,0	8,4	9,5	12,9	11,6	17,3	11,1	7,8	12,7
Būsto apstatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	2,1	9,2	2,1	9,7	2,4	7,7	2,4	7,7	2,8	7,2	1,8	10,2
Sveikatos priežiūra	3,6	4,3	3,7	4,1	3,3	4,5	3,0	5,4	3,5	5,3	2,0	5,1
Transportas	4,1	15,1	5,0	14,1	2,6	18,0	4,8	12,8	4,7	12,7	5,0	13,4
Ryšiai	4,2	4,1	5,6	4,2	3,4	3,7	5,5	3,5	6,5	3,6	4,1	3,3
Pailsis ir kultūra	1,4	8,6	2,2	9,9	1,1	6,0	1,8	8,0	2,6	9,1	1,5	5,3
Švietimas	0,3	1,2	0,7	1,2	0,1	1,8	0,3	0,6	0,5	0,6	0,1	0,8
Viešbučiai, kavinės, restoranai, valgyklos	3,0	6,7	3,2	7,3	3,3	4,0	3,0	7,0	3,0	7,8	4,0	3,8
Įvairios prekės ir paslaugos	2,3	7,0	3,2	7,1	1,6	5,9	2,8	7,3	3,0	7,4	2,5	6,5
Piniginės vartojimo išlaidos	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	50,0	17,1	45,9	16,2	52,9	20,2	49,9	19,7	48,1	19,0	52,6	22,0

Šaltinis: lentelė sudaryta remiantis Statistikos departamento duomenų bazės duomenimis, <http://db1.stat.gov.lt/statbank/>.

Apibendrinamajai vartojimo išlaidų struktūrinių skirtumų charakteristikai gauti galima taikyti K. Gatevo (Bulgarija) integralinį struktūrinių skirtumų koeficientą ir jį apskaičiuoti tokia modifikuota formule:

$$K_{GATEVO} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (v_{i1} - v_{i10})^2}{\sum_{i=1}^n v_{i1} + \sum_{i=1}^n v_{i10}}};$$

kur v_{i1} ir v_{i10} – namų ūkių vartojimo išlaidų klasifikacinių grupių lyginamoji dalis 1-ojoje ir 10-ojoje decilių grupėse arba mieste ir kaime (vieneto dalimis arba procentais).

Šis K. Gatevo struktūrinių skirtumų koeficientas gali įgyti reikšmes nuo 0 iki 1. Kai $K_{GATEVO} = 0$, tai rodo visišką lyginamų struktūrų identiškumą, tačiau vartojimo statistinėje analizėje šis atvejis nebūtų įmanomas.

Remiantis NŪBT duomenimis (žr. 6 lent.) apskaičiuoti struktūrinių skirtumų rodikliai kraštinių decilių grupėse ir pagal gyvenamąją vietą 2005–2008 m.

7 lentelė. Gatevo integralinis struktūrinių skirtumų koeficientas 2005–2008 m.*

	2005	2006	2007	2008
• 1-ojoje ir 10-ojoje decilių grupėse	0,573	0,618	0,613	0,546
• Mieste ir kaime	0,280	0,234	0,256	0,150

* Apskaičiuota remiantis atitinkamų metų NŪBT duomenimis.

Kaip matome, vartojimo išlaidų struktūriniai skirtumai visoje šalyje tarp dešimtadalio turtingųjų ir neturtingųjų namų ūkių tiriamuoju laikotarpiu buvo gerokai didesni nei vidutiniškai tarp miesto ir kaimo. 2005 m. Gatevo integralinis struktūrinių skirtumų koeficientas 1-ojoje ir 10-ojoje decilių grupėse buvo dukart, o 2008 m. – jau 3,6 karto didesnis nei atitinkamas rodiklis, išreiškiantis vartojimo išlaidų struktūrinius skirtumus mieste ir kaime.

Kaip jau minėta, būtų aktualu atlikti namų ūkių vartojimo išlaidų tyrimą, remiantis 2009 m. duomenimis, kai ekonominės krizės poveikis, palyginti su 2008 m., buvo pastebimai didesnis. Tačiau 2009 m. namų ūkių biudžetų tyrimai jau nebuvo atlikti.

Buvo pereita prie gyvenimo sąlygų tyrimo pagal bendrą Europos Sąjungos metodologiją, kuri pirmą kartą išdėstyta žymaus mokslininko T. Atkinsono ataskaitoje Europos Komisijos užsakymu (Atkinson, 2001). Buvo atsakyta įprasto duomenų grupavimo pagal deci-

lius ir pereita prie kvintilių apskaičiavimo, nes minėto mokslininko nuomone, taip žymiai tiksliau įvertinama nelygybė.

Tikėtinas namų ūkių vartojimo nuosmukis gali prasidėti dėl to, kad, išankstiniais vertinimais, 2009 m., palyginti su 2008 m., šalies ūkio darbuotojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis sumažėjo 4,6 proc., gaunančių atlyginimą darbuotojų skaičius – 12,4 proc., o bedarbių skaičius šalies ūkyje per metus išaugo 2,1 karto. Be to, sumažėjo ne tik pajamos iš samdomojo darbo, bet ir pensijos, pašalpos bei kitos socialinės išmokos, kas neabejotinai turėjo įtakos vartojimo lygiui ir struktūrai skirtingose namų ūkių grupėse.

IŠVADOS

Pagrindinis vartojimo išlaidų lygio, struktūros ir diferenciacijos kitimo dėsningumą tyrimo informacijos šaltinis daugelį metų buvo namų ūkių biudžetų tyrimo duomenys.

Plačiai naudojamas ir informatyvus buvo informacijos grupavimas pagal decilines išlaidų / pajamų grupes, kuriose labiausiai dominantys yra palyginimai tarp dešimtadalio turtingiausių ir dešimtadalio neturtingiausių. Tradiciniai ir paprasčiausi statistiniai rodikliai – aritmetinis vidurkis, moda ir mediana – sėkmingai naudojami išlaidų pasiskirstymo asimetrijai vertinti.

Analizėje siūloma nustatyti regresines ir prognesines vartojimo išlaidų reikšmes bei jas atitinkančios vartotojų struktūros pokyčius.

Apibendrinant vartojimo išlaidų struktūrinius skirtumus siūloma naudoti K. Gatevo integralinį struktūrinių skirtumų koeficientą, kurio dinamika padeda atskleisti vartojimo struktūros poslinkius lyginamose namų ūkių grupėse.

Atlikta analizė patvirtino prielaidą, kad ekonominės krizės pradžia 2008 m. neigiamai paveikė namų ūkių vartojimo išlaidų lygį ir struktūrą ir kad šis poveikis labiau palietė miesto negu kaimo namų ūkius.

LITERATŪRA

1. Atkinson, T. 2001: *Indicators for Social Inclusion in the European Union*, Antwerpen.
2. Martišius, S., Kėdaitis, V. 2003: *Statistika I*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. Moliénė, O. 2000: Vartojimo išlaidų statistinio tyrimo kryptys ir metodologija, *Ekonomika* 52, Vilnius.
4. Statistikos departamento Rodiklių duomenų bazė, interneto prieiga: <http://db1.stat.gov.lt/statbank>.